

ЗАКАРПАТСЬКА ЛІТЕРАТУРНО-ФОЛЬКЛОРНА ТРАДИЦІЯ В НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ ЧЛЕНІВ НТШ (кін. XIX – поч. XX ст.)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (55)

УДК 821.161.2:398:061.22(477.87)

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.1.\(55\).136-142](https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.1.(55).136-142)

Світлик Н. Закарпатська літературно-фольклорна традиція в науковій спадщині членів НТШ (кін. XIX – поч. XX ст.); кількість бібліографічних джерел – 14; мова українська.

Анотація. Закарпатська літературно-фольклорна традиція є важливою складовою загальноукраїнського культурного простору, проте тривалий час перебувала на периферії наукової уваги або розглядалася фрагментарно. Дослідження наукової спадщини членів Наукового товариства імені Шевченка (НТШ) кінця XIX – початку XX ст. дає змогу простежити формування цілісного наукового бачення Закарпаття як органічної частини українського культурно-історичного процесу, а також уточнити роль НТШ у розвитку української фольклористики та літературознавства.

Мета статті полягає в комплексному аналізі підходів членів НТШ до вивчення закарпатської літературно-фольклорної традиції та визначенні їх внеску у формування українського наукового дискурсу про регіон. Основні завдання: охарактеризувати коло джерел і праць членів НТШ, присвячених Закарпаттю; виявити провідні методологічні підходи до дослідження місцевої літератури й фольклору; з'ясувати місце закарпатського матеріалу в загальноукраїнських концепціях походження та розвитку народної культури; окреслити значення цих студій для подальшого розвитку гуманітарних досліджень.

Установлено, що члени НТШ (зокрема І. Франко, В. Гнатюк та ін.) розглядали закарпатську літературно-фольклорну спадщину не ізольовано, а в контексті єдиного українського культурного простору. Їхні праці сприяли введенню до наукового обігу значного корпусу фольклорних і літературних текстів, а також утвердженню ідеї історичної та культурної спорідненості Закарпаття з іншими українськими землями.

Здійснені членами Наукового товариства імені Шевченка наукові розвідки не лише заклали підвалини системного вивчення закарпатської літературно-фольклорної традиції, а й інтегрували цей регіон у загальноукраїнський культурно-історичний простір. Завдяки збиранню, фіксації та науковому опрацюванню фольклорних, мовних і літературних матеріалів було подолано периферійне сприйняття Закарпаття як «окраїни» українського культурного світу та утверджено його як органічну складову української духовної спадщини.

Праці діячів НТШ сприяли формуванню методологічних засад дослідження регіональної словесності, поєднуючи порівняльно-історичний, етнографічний і філологічний підходи. Це дозволило не лише зберегти значний масив автентичних текстів, але й осмислити їх у контексті загальнослов'янських та європейських культурних процесів. Водночас науковці НТШ наголошували на тяглоті літературно-фольклорної традиції Закарпаття, простежуючи її глибинні зв'язки з давньою історією та народною культурою українців.

Ключові слова: закарпатська літературно-фольклорна традиція, Наукове товариство імені Шевченка, українська фольклористика, українське літературознавство, регіональні студії, культурна спадщина.

Формулювання проблеми. Закарпатська літературно-фольклорна традиція XIX – початку XX ст. є важливою складовою загальноукраїнського культурного простору, що формувалася в специфічних умовах політичної роз'єднаності українських земель, бездержавності та постійного асиміляційного тиску з боку домінуючих державних і культурних систем. У цьому контексті особливого значення набуває наукова спадщина членів Наукового товариства імені Шевченка (НТШ), діяльність яких стала одним із ключових чинників збереження, фіксації та інтерпретації фольклорно-літературної традиції Закарпаття.

Наукове товариство імені Шевченка, засноване 1873 р. у Львові та реорганізоване 1892 р. у фактичну українську академію наук, відіграло виняткову роль у консолідації українського інтелектуального середовища кінця XIX – початку XX ст. За умов відсутності власних державних інституцій НТШ стало головним науковим центром, що координував дослідницьку роботу в галузях історії, мовознавства, етнографії, фольклористики та літературознавства, залучаючи до співпраці дослідників з усіх українських етнографічних регіонів, зокрема й із Закарпаття.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю комплексного осмислення внеску членів НТШ у вивчення закарпатської літературно-фольклорної традиції, а також потребою переосмислення цієї спадщини в контексті сучасних гуманітарних студій. Фольклор у науковій парадигмі членів НТШ розглядався не лише як об'єкт етнографічного опису, а як важливе джерело для реконструкції історичної пам'яті, ментальних структур і культурної тяглості українського народу. Саме тому фіксація народної словесності, пісенного та обрядового матеріалу, а також аналіз місцевої літературної творчості набували особливого національно-культурного значення.

Аналіз досліджень. У сучасній українській історіографії напрацьовано значний масив праць, присвячених історії заснування, організаційним засадам та основним напрямам діяльності Наукового товариства імені Шевченка у всеукраїнському контексті. Водночас проблематика участі НТШ у дослідженні закарпатської літературно-фольклорної традиції залишається фрагментарно висвітленою й потребує дальшого системного вивчення.

Джерельною основою для написання статті стали наукові студії членів Наукового товариства

імені Шевченка, присвячені історії, етнографії та фольклору українських земель, зокрема Карпатського регіону. Їхні дослідження заклали підвалини наукового осмислення народної словесності як важливого чинника формування національної культурної традиції в умовах бездержавності та асиміляційного тиску.

Значний внесок у вивчення фольклору та мовно-етнографічних особливостей українського населення Закарпаття здійснив Іван Верхратський, який одним із перших звернувся до систематичного збирання та опису народної творчості карпатського регіону [Верхратський 1899]. Його праця вирізняється увагою до діалектних особливостей, локальної термінології та соціокультурного контексту функціонування фольклорних текстів, що забезпечило фіксацію регіональної своєрідності народної культури.

Особливе місце в осмисленні фольклору Закарпаття посідають праці Івана Франка, який розглядав народну словесність як комплексне джерело для вивчення історії, соціальних відносин і духовного світу українців. У його науковій спадщині фольклор постає не ізольованим явищем, а складовою загальноукраїнського культурного процесу, що дало змогу включити закарпатський матеріал у ширший національний контекст [Франко 1900]. Методологічні підходи І. Франка суттєво вплинули на розвиток фольклористики в межах НТШ та сприяли формуванню міждисциплінарного підходу до вивчення народної творчості.

Найбільш системного характеру набули дослідження Володимира Гнатюка, який поєднав масштабну експедиційну роботу з науковою класифікацією та критичною публікацією фольклорних матеріалів [Гнатюк 1897; 1898]. Його праці, зокрема присвячені карпатському регіону, стали методологічним еталоном для подальших студій у галузі української фольклористики.

Перші систематичні спроби узагальнити фольклорні напрацювання на Закарпатті здійснювали безпосередньо члени Наукового товариства імені Шевченка. Уже на початку ХХ ст. дослідники, як-от С. Томашівський (1905), Г. Стрипський (1916) та К. Студинський (1928) займалися упорядкуванням та публікацією матеріалів усної народної творчості, включно з пісненими й обрядовими жанрами, що функціонували в регіоні. Ці праці мали значення не лише для фіксації локальної культурної традиції, а й для інтеграції закарпатського матеріалу в ширший науковий дискурс НТШ.

Проте комплексний історіографічний аналіз закарпатського фольклору розпочався значно пізніше. Лише в другій половині ХХ ст. дослідники намагалися систематизувати накопичений масив матеріалів. Своїми дослідженнями закарпатські вчені І. Хланта, Я. Штернберг, М. Ясько зробили перший внесок в історіографічну базу зазначеної проблеми. Проте цей процес часто супроводжувався специфічними ідеологічними обмеженнями радянського часу. Окремі публікації радянського періоду, присвячені народній творчості Закарпаття, часто підкреслювали загальнолюдські або соціально-класові

аспекти фольклору, водночас замовчуючи національні та етнокультурні акценти, що робило неможливим повне відтворення етнічної та культурної специфіки регіону.

Вагоме місце в сучасному осмисленні закарпатської літературно-фольклорної традиції та наукової спадщини НТШ належить працям словацького вченого Миколи Мушинки. Його науковий доробок став важливою ланкою між класичною фольклористикою кінця ХІХ – початку ХХ ст. та новітніми гуманітарними студіями. Важливою складовою його наукової діяльності є також популяризація та переосмислення спадщини членів НТШ, зокрема етнографічних праць В. Гнатюка, що сприяло інтеграції закарпатського матеріалу в загальноукраїнський та міжнародний науковий дискурс [Мушинка 1967].

Суттєвий внесок у дослідження закарпатської проблематики зробила Олена Рудловчак, наукові розвідки якої зосереджені на вивченні діяльності НТШ у карпатському регіоні, а також на аналізі фольклорно-етнографічних матеріалів, пов'язаних із Закарпаттям [Рудловчак 1976]. Дослідниця акцентує увагу на ролі НТШ як інтелектуального посередника між різними регіонами України та на значенні фольклорних студій як засобу збереження культурної пам'яті в умовах політичної та культурної маргіналізації.

Важливий вклад у сучасне вивчення закарпатської літературно-фольклорної традиції зробила закарпатська дослідниця Л. Голомб. У своїй праці *«Питання про мову творів письменників Закарпаття у працях І. Франка»* вона аналізує мовні та літературні аспекти закарпатських творів у контексті наукового доробку Івана Франка, підкреслюючи взаємозв'язок локальної літературної традиції з ширшим українським культурним процесом [Голомб 1993].

У сучасній українській історіографії та фольклористиці наукова спадщина членів НТШ розглядається в ширшому контексті дослідження процесів формування національної ідентичності, культурної пам'яті та інтелектуальної історії України. Саме в такому ракурсі сформовані дослідження Н. Світлик. У своїх працях дослідниця зосереджується на аналізі ролі НТШ у формуванні історіографічного та культурного дискурсу щодо Закарпаття, розглядаючи діяльність товариства як важливий інституційний чинник інтеграції карпатського регіону до загальноукраїнського наукового простору [Світлик 2024].

Сучасні дослідники акцентують увагу на міждисциплінарному характері студій НТШ, поєднанні історичного, етнографічного та фольклористичного підходів, а також на ролі фольклору як інструменту символічної інтеграції регіональних традицій до загальноукраїнського культурного простору. Водночас у новітній історіографії недостатньо систематизованими залишаються питання, пов'язані з комплексним аналізом саме закарпатської літературно-фольклорної традиції в науковій спадщині членів НТШ, що й зумовлює актуальність цього дослідження.

Мета статті, завдання. Метою розвідки є комплексне осмислення ролі закарпатської літературно-фольклорної традиції у науковій спадщині членів Наукового товариства імені Шевченка (кін.

XIX – поч. XX ст.), а також виявлення її значення для збереження української культурної ідентичності в умовах бездержавності та асиміляційних процесів. У публікації окреслено такі завдання дослідження: по-перше, окреслити історико-культурний контекст розвитку Закарпаття кінця XIX – початку XX ст. з урахуванням політичних та соціальних умов; по-друге, проаналізувати діяльність НТШ як першої української академічної інституції та її внесок у дослідження фольклору й літератури; по-третє, виявити основні напрями та методи збирання й опрацювання закарпатського фольклорного матеріалу членами НТШ; і нарешті, сформулювати висновки щодо ролі закарпатської літературно-фольклорної традиції в загальноукраїнському культурному процесі кінця XIX – початку XX ст.

Методи та методика дослідження. Методологічною основою дослідження становить комплекс загальнонаукових і спеціальних методів гуманітарного пізнання, що забезпечують всебічний аналіз закарпатської літературно-фольклорної традиції в науковій спадщині членів Наукового товариства імені Шевченка. Провідним у роботі є історико-генетичний метод, який застосовано для з'ясування умов формування фольклорно-літературних студій щодо Закарпаття в XIX – на початку XX ст. та простеження еволюції наукових підходів у межах діяльності НТШ. З метою аналізу наукових праць членів НТШ використано історіографічний метод, який дозволив систематизувати корпус досліджень, присвячених закарпатській народній словесності та літературній традиції, а також виявити ступінь наукової розробленості проблеми. У роботі також використано текстологічний та джерелознавчий аналіз, що уможливили вивчення опублікованих фольклорних матеріалів, наукових розвідок, рецензій і публікацій у виданнях НТШ, зокрема у *«Записках Наукового товариства імені Шевченка»*. Для узагальнення отриманих результатів застосовано методи аналізу й синтезу, а також проблемно-хронологічний підхід, що забезпечив логічну послідовність викладу матеріалу та аргументованість висновків.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці XIX століття суспільно-культурний розвиток Закарпаття характеризувався глибокою кризою національного життя. Значна частина духовної еліти зазнала процесів мадяризації, було згорнуто діяльність навіть обмеженого кола національних інституцій, що спричинило деморалізацію та ослаблення національно свідомих сил. За відсутності розвиненої національної інфраструктури перспективи відродження національної свідомості пов'язувалися насамперед із системним пізнанням традиційної народної культури, зближенням інтелігенції з широкими верствами населення та переорієнтацією на галицьку модель національного руху, засновану на засадах демократизму, народництва й поширення освіти.

У цьому контексті напрями діяльності Наукового товариства імені Шевченка були не лише органічними для закарпатського середовища, а й мали виразний мобілізаційний та інтеграційний потенці-

ал. Постанова НТШ як наукової інституції з чітко окресленими амбіціями загальноукраїнського інтелектуального осередку сприяло відновленню й активізації культурних та наукових контактів між двома етнічно спорідненими регіонами – Галичиною та Закарпаттям. У тогочасних умовах саме науково-культурна діяльність НТШ виявлялася потенційно ефективнішою, ніж прямі політичні впливи з галицького середовища, які могли спричинити різку реакцію угорської влади.

Водночас визначальним чинником, що зумовив активне залучення Наукового товариства імені Шевченка до закарпатської проблематики, була інтелектуальна й наукова позиція частини галицького середовища, представники якого виявили фаховий та дослідницький інтерес до закарпатської реальності. Йшлося переважно про відносно молоду, ідейно мотивовану та професійно підготовлену генерацію галицьких учених, які брали активну участь у масштабній науково-організаційній діяльності НТШ, спрямованій на вироблення наукового підґрунтя для формування модерного національного руху в Західній Україні. Серед цієї групи особливо виокремлювалися чотири постаті, що мали провідне значення для розвитку українознавчих студій загалом і стали засновниками карпатознавчого напрямку зокрема: письменник і літературознавець І. Франко, етнограф В. Гнатюк, діалектолог і природознавець І. Верхратський та історик С. Томашівський.

Основну частину своїх досліджень, присвячених Закарпаттю, згадані вчені оприлюднювали на сторінках *«Записок Наукового товариства імені Шевченка»*, що стало важливим шляхом інтеграції регіону в загальноукраїнський науковий дискурс. На сторінках цього видання НТШ представлено значний масив публікацій, присвячених історії та культурі Закарпаття. Попри жанрову й тематичну різноманітність цих матеріалів, їх об'єднує спільна настанова – науково аргументовано засвідчити національну та культурну спорідненість населення по обидва боки Карпат. При цьому кількісно переважають статті й наукові повідомлення, зосереджені на проблематиці мови закарпатських русинів та розвитку їхньої фольклорно-літературної традиції, що розглядалися як ключові маркери національної ідентичності регіону.

Центральне місце серед галицьких дослідників, які здійснили масштабну та системну працю з вивчення Закарпаття, посідає етнограф В. Гнатюк. Він виступив піонером фундаментальних етнографічних студій регіону, вирізнявся винятковою науковою енергією та енциклопедичною ерудицією й до сьогодні залишається беззаперечним авторитетом у низці напрямів карпатоукраїністики. В. Гнатюк особисто тричі здійснював наукові поїздки на Закарпаття (влітку 1895 р., навесні та влітку 1896 р.), що дало йому змогу зібрати унікальний емпіричний матеріал і підготувати найгрунтовніші на той час праці, присвячені регіону. Насамперед ідеться про шеститомне видання *«Етнографічні матеріали з Угорської Русії»*, яке й нині становить надзвичайно цінне джерело для досліджень у галузі

карпатоукраїністики та не втратило свого наукового значення [Гнатюк 1897; 1898].

У першому томі «Етнографічних матеріалів з Угорської Русі» В. Гнатюк опублікував 47 легенд, переважно апокрифічного характеру, а також 36 новел, які супроводжуються розлогими паралелями з інших літературних традицій. Водночас він звертає увагу на існування в регіоні трьох основних діалектів, наголошуючи, що таке розмаїття говірок має стати предметом особливої зацікавленості філологів і стимулювати проведення спеціальних досліджень безпосередньо на місцевому ґрунті [Гнатюк 1897, с. 5].

Записуючи фольклорні матеріали, В. Гнатюк приділяв виняткову увагу точності фіксації текстів, прагнучи максимально повно відтворити мовні особливості та найтонші нюанси усної традиції. Його методологічна настанова полягала в буквальному, дослівному записі фольклорних творів без будь-яких скорочень чи редакторських втручань, що забезпечило високий рівень наукової достовірності зібраного матеріалу та його тривалу джерельну цінність [Гнатюк 1897, с. 7].

Новели й легенди, уміщені в першому томі, були зафіксовані безпосередньо з усного мовлення носіїв традиції та подані без фонетичного редагування. Тематично ці тексти є різноплановими, проте домінують оповіді релігійного змісту, зокрема на біблійні та апокрифічні сюжети, як-от «Про початок світу і перших людей», «Про Ноя», «Про Содом і Гоморру», «Щастя і Нещастя» та інші. Кожен фольклорний текст супроводжується науковими примітками, в яких зазначено місце й час запису, а також інформанта, що забезпечує належний рівень джерельної атрибуції.

Фольклорні матеріали, оприлюднені В. Гнатюком у першому томі, були істотно доповнені в другому томі «Етнографічних матеріалів з Угорської Русі». До нього увійшли 38 казок, 3 казкові оповіді, 6 наративів про історичних осіб та 18 анекдотів [Гнатюк 1898]. Як і в попередньому виданні, тексти вирізняються тематичною різноманітністю та забезпечені детальними примітками, що засвідчує послідовність дослідника в дотриманні наукових принципів фіксації й публікації фольклорних джерел.

Під час етнографічних експедицій на Закарпаття В. Гнатюк зосереджувався переважно на збиранні словесного фольклорного матеріалу. Показово, що в центрі його уваги перебували насамперед найменш досліджені на той час жанри народної прози – казки, легенди та локальні перекази. У цьому підході дослідник послідовно дотримувався настанов І. Франка, який, започаткувавши в журналі «Житє і слово» спеціальну рубрику «Із уст народу», наголошував на необхідності фіксації саме цих форм усної народної творчості.

Особливий інтерес галицького вченого викликали ті райони, де процеси денационалізації українського населення відбувалися найбільш інтенсивно, зокрема в умовах безпосереднього співжиття з словаками, сербами, німцями, угорцями та румунами. У листі до Ф. Главчека від 14 грудня

1896 року, описуючи свої поїздки до Берегівського, Унгварського та Земплинського комітатів, В. Гнатюк зазначав, що зібрав значний масив матеріалів, передусім казок, які намагався фіксувати з максимальною докладністю та збереженням найтонших особливостей вимови. Саме завдяки цьому зібрані тексти мають не лише вагоме етнографічне, а й філологічне значення, оскільки попередні друковані матеріали із Закарпаття не забезпечували достатньо точних відомостей про живу народну мову регіону.

У публікаціях на сторінках «Записок Наукового товариства імені Шевченка» В. Гнатюк звертався не лише до фольклорно-етнографічної проблематики, а й до аналізу літературного життя Закарпаття. У цьому контексті особливо показовим є його дослідження «Угорські духовні вірші», у якому вчений здійснив докладний опис рукописних пам'яток, зібраних під час подорожей Закарпаттям. Значна частина цих матеріалів походила з приватних зібрань, зокрема селянських, а також із місцевих архівних сховищ.

У вступній частині статті В. Гнатюк наголошував, що опрацювання виявлених рукописів дає підстави переглянути усталене уявлення про нібито маргінальний характер староруської літературної традиції в Угорщині. На його переконання, кількісний та якісний склад збережених текстів засвідчує, що це письменство було значно багатшим і змістовнішим, ніж могло здаватися на перший погляд, а оприлюднені фрагменти з різних рукописів свідчать про їх помітну літературну вартість. Водночас учений підкреслював значення цих пам'яток не лише для угорського середовища, а й для осмислення розвитку давньої української літератури загалом [Гнатюк 1902, с. 3].

Роздуми В. Гнатюка щодо стану культурного життя Закарпаття були продовжені в наступній статті – «Запропащена збірка угорських казок». У цій порівняно невеликій за обсягом публікації дослідник знову актуалізує проблеми рівня освіти та загального громадсько-культурного розвитку русинського населення краю, наголошуючи на необхідності тіснішої інтелектуальної й організаційної взаємодії між закарпатською та галицькою інтелігенцією [Гнатюк 1901]. Таким чином, етнографічні зацікавлення автора органічно поєднуються з його ширшими суспільно-культурними настановами.

До наукового осмислення Закарпаття виявляв значний інтерес і історик Михайло Грушевський – тогочасний голова Наукового товариства ім. Шевченка. Високо оцінюючи етнографічні матеріали із Закарпаття, зібрані В. Гнатюком, він підкреслював їхню наукову новизну та значення для української етнографії. Зокрема, Грушевський зазначав, що перший том Етнографічних записок умістив першу частину фольклорних матеріалів з Угорської Русі, зібраних під час кількох наукових експедицій, здійснених за сприяння НТШ, і висловлював сподівання, що ці малодосліджені й цінні матеріали будуть належно поціновані в науковому середовищі.

Проблематика Закарпаття посідала помітне місце й у науковій спадщині письменника Івана

Франка, який звертався до неї на сторінках «Записок НТШ». Дослідник став автором двох масштабних статей, присвячених літературному життю краю. Особливе значення має його ґрунтовна праця «Карпаторуська література XVII-XVIII віків», що становить одне з перших системних досліджень середньовічної літературної традиції Закарпаття. Ця студія викликала значний резонанс у науковому середовищі того часу. Важливою особливістю розвідки є її насиченість фактичним матеріалом, адже саме в ній уперше було введено до наукового обігу низку давніх русинських рукописів, раніше невідомих широкому колу дослідників.

У поданій розвідці І. Франко здійснює ґрунтовний аналіз літературного життя Закарпаття, водночас полемізуючи з попередніми дослідниками, яким закидає недостатню увагу до цього регіону. На його переконання, літературна традиція краю заслуговує на «...ближню увагу, бо вона творить особливий тип у цілому розвитку літератури українського народу» [Франко 1900, с. 13]. Також вчений наголошує на своєрідності та поширеності карпаторуського письменства, проте паралельно акцентує на глибокому занепаді культурного життя регіону. Зокрема, він зазначає, що спеціальне письменство XVII-XVIII ст. тривалий час залишалося поза увагою науки, існуючи переважно в рукописній формі й перебуваючи в розпорошеному стані – «в курних мужицьких хатах, дяківках або парафіяльних городищах» [Франко 1900, с. 18].

У межах цієї праці І. Франко ввів до наукового обігу низку рукописних пам'яток, виявлених для нього В. Гнатюком під час наукових мандрівок Закарпаттям. Серед опублікованих матеріалів особливої цінності набули «Данилівське учительне євангеліє», «Унгарський рукопис», дві карпаторуські редакції «Александрії» XVIII ст., «Угороруський співак Б. Дочинця» та інші пам'ятки писемної традиції краю. Крім того, у статті Франко подає стислу, але змістовну характеристику «Гукливського літопису», ведення якого розпочалося з 1660 р., визначаючи його як одне з найвагоміших писемних джерел з історії Закарпаття.

Зібраний І. Франком корпус рукописів з Угорської Русі згодом було розширено в статті «Студія на полі карпаторуського письменства XVII-XVIII віків». Хоча ця праця поступається попередній за обсягом, вона так само має вагоме джерелознавче значення. Основним завданням дослідження Франко визначав «...подати причинки не тільки до історії нашого письменства, а й до історії духовного розвитку, вірувань, світогляду і духовних течій нашого народу, а також підкреслити зв'язок між карпаторуськими письменниками і їх сусідами» [Франко 1901, с. 3]. Задекларована мета відображала ширші інтелектуальні орієнтири тогочасної галицької наукової спільноти, представники якої розглядали Закарпаття як складову українських земель і активно сприяли культурному зближенню та науковій співпраці по обидва боки Карпат.

Вагомий студії, присвяченій мовній проблематиці русинів Закарпаття, на сторінках «Записок НТШ»

опублікував мовознавець Іван Верхратський. Він належав до перших дослідників закарпатських говорів і у своїх працях послідовно застосовував новітні на той час методи діалектологічного аналізу. Результатом його польових обстежень стала розвідка «Знадоби до пізнання угорсько-руських говорів», у якій подано системний опис місцевих говірок, доповнений численними мовними зразками у формі оповідань, загадок, приповідок і пісень. У статті особливо наголошується на мовній спорідненості закарпатців із галицьким населенням. З цього приводу І. Верхратський зазначав, що «много слів щиро руських, затрачених уже в інших областях нашої отчини, уціліло на Русі Угорській, тож словня угорсько-руська не в однім згляді повинна збагатити словню літературного українського язика» [Верхратський 1899, с. 4].

У межах цієї розвідки дослідник також порушує проблему мадяризації привілейованих прошарків суспільства, наголошуючи на її негативних наслідках для мовного розвитку краю. Він зауважує, що русинська мова збереглася переважно в середовищі простолюду, тоді як українсько-руське населення фактично втратило власні вищі соціальні верстви. Цю ситуацію І. Верхратський характеризує словами: «...русинською мовою говорять лише простолудини, і українсько-руський нарід взагалі позбавлений тепер трохи не зовсім вищих верств» [Верхратський 1899, с. 6].

Висновки. Отже, аналіз публікацій на сторінках друкованих видань Наукового товариства ім. Шевченка засвідчує, що наприкінці XIX – на початку XX ст. Закарпаття поступово входило до кола системних наукових зацікавлень української інтелектуальної еліти. Саме завдяки діяльності НТШ регіон уперше був репрезентований як органічна частина українського культурного, мовного та історичного простору, а не як периферійна або ізольована територія.

Вагомий внесок у формування цього наукового дискурсу зробили провідні українські вчені, члени НТШ – Іван Франко, Іван Верхратський, Володимир Гнатюк, Михайло Грушевський та інші. Їхні студії заклали підвалини комплексного вивчення Закарпаття, охопивши проблеми історії літератури, мовознавства, фольклористики, етнографії та духовної культури. Особливо значущими стали праці І. Франка, який не лише здійснив ґрунтовний аналіз карпаторуського письменства XVII-XVIII ст., а й увів до наукового обігу унікальні рукописні пам'ятки, тим самим істотно розширивши джерельну базу української гуманітаристики.

Діалектологічні дослідження І. Верхратського переконливо довели мовну спорідненість закарпатських говорів із галицькими та загальноукраїнською мовною традицією, а також виявили збереження на Закарпатті архаїчних лексичних і фонетичних елементів. Водночас порушена ним проблема мадяризації вищих соціальних верств виразно засвідчила складні соціокультурні умови розвитку русинського населення та загрозу втрати національної еліти.

Етнографічні експедиції В. Гнатюка, високо оцінені М. Грушевським, відкрили для науки майже не досліджену територію з багатою фольклорною традицією, що дало змогу включити закарпатський матеріал до загальноукраїнського етнографічного контексту. Таким чином, діяльність НТШ сприяла не лише накопиченню фактичного матеріалу, а й формуванню цілісного бачення Закарпаття як важливого елементу українського етнокультурного простору.

У підсумку можна стверджувати, що наукові публікації НТШ відіграли ключову роль у поглибленні інтелектуальних контактів між Галичиною та Закарпаттям, надавши їм чіткого українофільського спрямування. Вони стали важливим чинником культурного пробудження краю, утвердження ідеї етнокультурної єдності українських земель по обидва боки Карпат і заклали міцне підґрунтя для подальших історичних, мовознавчих та етнографічних досліджень Закарпаття в українській науці.

Література

1. Верхратський І. Знадоби для пізнання угорсько-руських говорів. *Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка*. 1899. Т. 27, кн. 1. С. 1–276; 1901. Т. 40, кн. 2. С. 1–113; 1901. Т. 44, кн. 6. С. 113–224; 1902. Т. 45, кн. 1. С. 225–280.
2. Гнатюк В. Етнографічні матеріали з Угорської Русі. *Етнографічний збірник*. Т. 1: Легенди і новели. Львів, 1897. Т. 3. 236 с.
3. Гнатюк В. Етнографічні матеріали з Угорської Русі. *Етнографічний збірник*. Т. 2: Казки, байки, оповідання про історичні особи, анекдоти. Львів, 1898. Т. 4. 254 с.
4. Гнатюк В. Запропашчена збірка угорських казок. *Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка*. 1901. Т. 42, кн. 4. С. 1–81.
5. Гнатюк В. Угорські духовні вірші. *Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка*. 1902. Т. 46, кн. 2. С. 1–272.
6. Гнатюк В. Угорські календарі. *Житє і слово*. 1897. Т. 6, кн. 4. С. 329–335.
7. Голомб Л. Питання про мову творів письменників Закарпаття у працях І. Франка. *Українська мова на Закарпатті в минулому і сьогодні*. Ужгород, 1993. С. 129–133.
8. Мушинка М. Бібліографія праць В. Гнатюка про «Угорську Русь». *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*. Братислава, 1967. Т. 3. С. 215–220.
9. Рудловчак О. До історії вивчення закарпадоукраїнського фольклору й етнографії в ХІХ – на початку ХХ ст. *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*. 1976. № 17. С. 337–378.
10. Світлик Н. Закарпаття в наукових розвідках Наукового товариства ім. Т. Шевченка (кінець ХІХ – початок ХХ століття). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. 2024. Вип. 1 (50). С. 122–135.
11. Франко І. Карпаторуська література ХVІІ–ХVІІІ віків. *Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка*. 1900. Т. 35–36. С. 13–140; Т. 37. С. 1–91; Т. 38. С. 1–16.
12. Франко І. Студії на полі карпаторуського письменства ХVІІ–ХVІІІ століття. *Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка*. 1901. Т. 41. С. 1–50.
13. Центральний державний історичний архів України у Львові. Ф. 309. Наукове товариство ім. Т. Шевченка. Оп. 1. Спр. 750. Збірник етнографічних матеріалів про Угорську Русь. Рукопис. 241 арк.
14. Центральний державний історичний архів України у Львові. Ф. 401. Оп. 1. Спр. 65. Україна: Закарпаття і Львів. Рецензія Філярета Колесси на дослідження В. Гнатюка (1909). Рукопис. 257 арк.

References

1. Verkhratskyi I. (1899–1902) Znadoby dlia piznannia uhors'ko-rus'kykh pohovoriv. [Materials for the Study of Hungarian-Ruthenian Dialects]. *Zapysky Naukovoho Tovarystva im. T. Shevchenka*. T. 27, kn.1. S. 1–276; t. 40, kn. 2. S. 1–113; t. 44, kn. 6. S. 113–224; t. 45, kn. 1. S. 225–280 [in Ukrainian]
2. Hnatiuk V. (1897) Etnohrafichni materialy z Uhors'koi Rusy. Lehendy i novely. [Ethnographic Materials from Hungarian Rus'. Legends and Short Stories]. *Etnohrafichniy zbirnyk*. T. 3. Lviv. 236 s. [in Ukrainian].
3. Hnatiuk V. (1898) Etnohrafichni materialy z Uhors'koi Rusy. Kazky, baiky, opovidannia pro istorychni osoby, anekdoty [Ethnographic Materials from Hungarian Rus'. Fairy Tales, Fables, Stories about Historical Figures, Anecdotes]. *Etnohrafichniy zbirnyk*. T.2: Lviv. 254 s. [in Ukrainian].
4. Hnatiuk V. (1901) Zapropashchena zbirka uhorus'kykh kazok [Lost Collection of Hungarian-Ruthenian Folk Tales]. *Zapysky Naukovoho Tovarystva im. T. Shevchenka*. T. 42, kn. 4. 81 s. [in Ukrainian].
5. Hnatiuk V. (1902) Uhorus'ki dukhovni virshi [Hungarian-Ruthenian Spiritual Songs]. *Zapysky Naukovoho Tovarystva im. T. Shevchenka*. T. 46. 272 s. [in Ukrainian].
6. Hnatiuk V. (1897) Uhorus'ki kalendari [Hungarian-Ruthenian Calendars]. *Zhyttia i slovo*. T. 6. S. 329–335 [in Ukrainian].
7. Holomb L. (1993) Pytannia pro movu tvoriv pysmennykiv Zakarpattia u pratsiakh I. Franka [The Question of the Language of Transcarpathian Writers' Works in the Studies of Ivan Franko]. *Ukrains'ka mova na Zakarpatti v mynulomu i sohodni*. Uzhhorod. S. 129–133 [in Ukrainian].
8. Mushynka M. (1967) Bibliohrafiia prats' V. Hnatiuka pro “Uhors'ku Rus'” [Bibliography of Volodymyr Hnatiuk's Work on “Hungarian Rus'”]. *Naukovyi zbirnyk muzeiu ukrains'koi kul'tury u Svydnyku*. T. 3. Bratislava. S. 215–220 [in Ukrainian].

9. Rudlovchak O. (1976) Do istorii vyvchennia zakarpato-ukrains'koho fol'kloru i etnografii v XIX – na pochatku XX st. [On the History of the Study of Transcarpathian Ukrainian Folklore and Ethnography in the 19th and Early 20th Centuries]. *Naukovyi zbirnyk muzeiu ukrains'koi kul'tury u Svydnyku*. T. 17. S. 337–378 [in Ukrainian].
10. Svitlyk N. (2024) Zakarpattia v naukovykh rozvidkakh Naukovoho tovarystva im. T. Shevchenka (kinets' XIX – pochatok XX stolittia) [Transcarpathia in the Scholarly Research of the Shevchenko Scientific Society (Late 19th–Early 20th Century)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorods'koho universytetu. Serii: Istoriia*. T. 1 (50). S. 122–135 [in Ukrainian].
11. Franko I. (1900) Karpatorus'ka literatura XVII–XVIII vikiv [Carpatho-Ruthenian Literature of the 17th–18th Centuries]. *Zapysky Naukovoho Tovarystva im. T. Shevchenka*. T. 35–36. S. 1–40; T. 37. S. 1–91; T. 38. S. 1–16 [in Ukrainian].
12. Franko I. (1901) Studii na poli karpatorus'koho pys'menstva XVII–XVIII stolittia [Studies in the Field of Carpatho-Ruthenian Literature of the 17th–18th Centuries]. *Zapysky Naukovoho Tovarystva im. T. Shevchenka*. T. 41. S. 1–50 [in Ukrainian].
13. Tsentral'nyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u Lvovi (TsDIAL). F. 309. NTSh. Op. 1. Spr. 750. Zbirnyk etnografichnykh materialiv pro Uhors'ku Rus'. Rukopys. 241 ark. [in Ukrainian].
14. TsDIAL. F. 401. Op. 1. Spr. 65. Ukraina: Zakarpattia i Lviv. Retsenziia Filiarieta Kolessy na doslidzhennia V. Hnatiuka (1909). 257 ark. [in Ukrainian].

TRANSCARPATHIAN LITERARY AND FOLKLORE TRADITION IN THE SCHOLARLY HERITAGE OF MEMBERS OF THE SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY (LATE 19th – EARLY 20th CENTURIES)

Abstract. The Transcarpathian literary and folklore tradition constitutes an important component of the all-Ukrainian cultural space; however, for a long time it remained on the periphery of scholarly attention or was examined fragmentarily. The analysis of the academic legacy of members of the Shevchenko Scientific Society (NTSh) from the late nineteenth to the early twentieth century makes it possible to trace the formation of a holistic scholarly vision of Transcarpathia as an integral part of the Ukrainian cultural and historical process, as well as to clarify the role of NTSh in the development of Ukrainian folkloristics and literary studies.

Purpose. The purpose of this paper is to provide a comprehensive analysis of the approaches employed by members of NTSh in studying the Transcarpathian literary and folklore tradition and to determine their contribution to the formation of the Ukrainian scholarly discourse on the region. Main objectives: 1) to characterize the range of sources and works by members of NTSh devoted to Transcarpathia; 2) to identify the main methodological approaches to the study of local literature and folklore; 3) to determine the place of Transcarpathian material within broader Ukrainian concepts of the origin and development of folk culture; 4) to outline the significance of these studies for the further development of the humanities.

Brief results. The study demonstrates that members of NTSh (in particular Ivan Franko, Volodymyr Hnatiuk, and others) considered the Transcarpathian literary and folklore heritage not in isolation, but within the context of a unified Ukrainian cultural space. Their works contributed to the introduction into scholarly circulation of a substantial corpus of folklore and literary texts and to the affirmation of the idea of the historical and cultural affinity of Transcarpathia with other Ukrainian lands.

Conclusions. The scholarly studies conducted by members of the Shevchenko Scientific Society not only laid the foundations for the systematic study of the Transcarpathian literary and folkloric tradition, but also integrated this region into the all-Ukrainian cultural and historical space. Through the collection, documentation, and scholarly analysis of folkloric, linguistic, and literary materials, the perception of Transcarpathia as a peripheral “borderland” of the Ukrainian cultural world was overcome, and the region was affirmed as an organic component of Ukraine’s spiritual heritage.

The works of NTSh scholars contributed to the formation of methodological principles for the study of regional verbal culture by combining comparative-historical, ethnographic, and philological approaches. This made it possible not only to preserve a substantial corpus of authentic texts, but also to interpret them within the context of broader Slavic and European cultural processes. At the same time, NTSh researchers emphasized the continuity of the Transcarpathian literary and folkloric tradition, tracing its deep connections with ancient history and the folk culture of the Ukrainian people.

Keywords: Transcarpathian literary and folklore tradition, Shevchenko Scientific Society, Ukrainian folkloristics, Ukrainian literary studies, Regional studies, Cultural heritage.

© Світлик Н., 2026 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.01.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.02.2026
Дата публікації: 29.03.2026

Неля Світлик – кандидат історичних наук, доцент кафедри Античності, Середньовіччя та історії України домодерної доби Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; nelja.svitlyk@uzhnu.edu.ua ; <https://orcid.org/0000-0001-6377-5813>

Nelia Svitlyk – Candidate of History, Associate Professor at the Department of Antiquity, the Middle Ages, and the History of Ukraine of the Premodern Period, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; nelja.svitlyk@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-6377-5813>